

Solt Ágnes

Az életfogytig tartó szabadságvesztés empirikus vizsgálata

Az Országos Kriminológiai Intézet – a Legfőbb Ügyészség kezdeményezésére – 2007-ben indította el, és 2008-ban fejezte be az életfogytig tartó szabadságvesztés kutatását. A kutatásban részt vettek dr. Antal Szilvia és dr. Nagy László kollégáim is. Jelen tanulmányban a kutatási eredményeknek az általam megfogalmazott szeletét mutatom be röviden.

Az empirikus vizsgálat módszere az elítéltekkel végzett kérdőíves adatfelvétel volt. A kérdőív – amely 84 kérdést és néhány alkérdést tartalmazott – módot adott az interjúalany kérdező által minősített viselkedésének jellemzésére, valamint a beszélgetés eredményességének értékelésére is. A 231 életfogytig tartó szabadságvesztés büntetésre ítélt fogvatartott 65%-ával, 149 fővel, köztük 9 tényleges életfogytiglanra ítélttel sikerült kérdőívet felvennünk összesen 9 büntetés-végrehajtási intézetben.

1. Az elítéltek demográfiai adatai

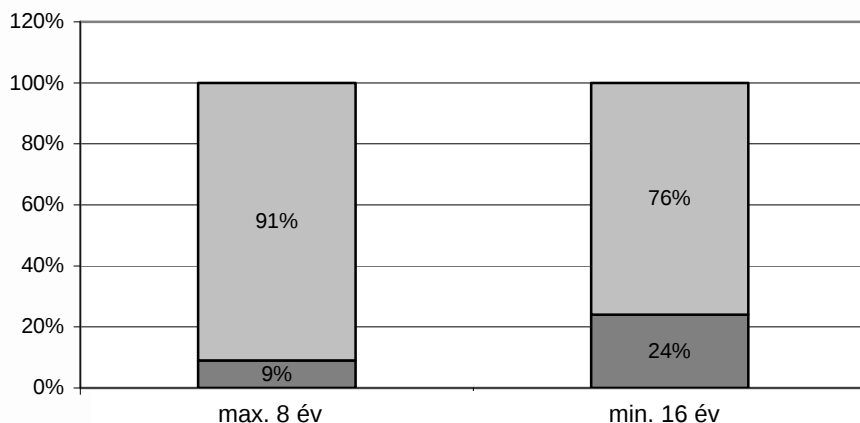
- *Életkor*
- *Iskolai végzettség*
- *Bekerülés előtti lakóhely*
- *Etnikai hovatartozás*
- *Életkor a bekerülés időpontjában*
- *Áldozat és elkövető közötti kapcsolat*

Az életfogytig szabadságvesztésre ítélték több mint fele 30 és 40 év közötti.

A legmagasabb iskolai végzettségük jellemzően a 8 osztály (34%), illetve a szakmunkásképző (csaknem 40%), de csaknem ötödük (18%) rendelkezik legalább érettségivel. Az iskolai végzettség a vizsgált populáció körében magasabb, mint a teljes fogvatartotti populáció esetében. Ennek magyarázata, hogy az életellenes bűncselekményt elkövetők kisebb része való a tipikusan bűnözői karriert befutott elítéltek köréből, jó részük az emberölést megelőzően nem követett el bűncselekményt, s nem deviáns előélet áll mögötte.

Majdnem egyharmaduk Budapesten élt, községből alig több mint egyötödük származik.

A roma származásúak aránya a börtönben eltöltött évek függvényében, önbevallás után

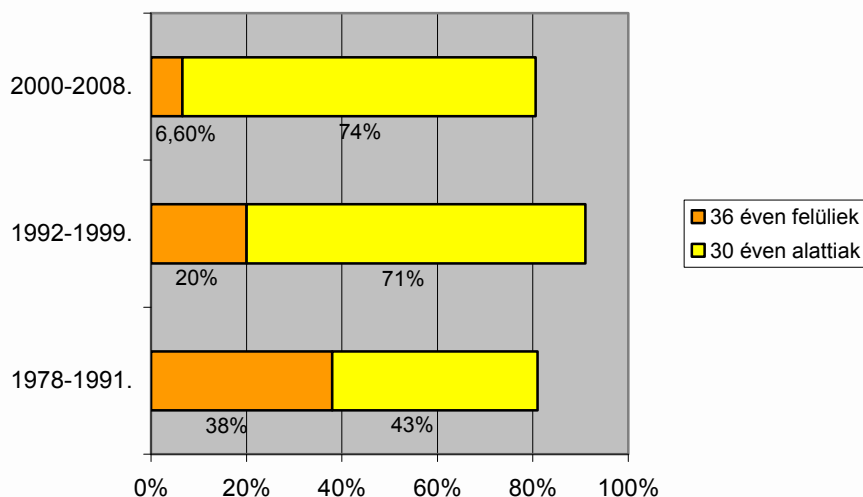

A teljes elítélti kör 17%-a vallja magát cigány származásúnak, 73%-uk magyarnak.

Nagyon érdekes, hogy azok között az életfogytosok között, akik minimum 16 évet, de sok esetben több évtizedet töltöttek börtönben, az elítéltek csaknem egynegyede vallotta magát roma származásúnak, míg azoknak az elítélteknek, akik maximum 8 évet töltöttek el börtönben, mindössze 9%-uk mondta magáról ugyanezt. (1. sz. ábra) Úgy tűnik, hogy az emberölést elkövetők körében csökkent a roma származásúak aránya, de elképzelhető, hogy a börtönben uralkodó mentalitásnak és a sikeresen alkalmazott megküzdési stratégiáknak köszönhetően egyre inkább felvállalják az emberek roma származásukat.

Figyelemre méltó még, hogy a roma származású elítéltek az idősebb korban, a 36 év felett bekerültek között felülreprezentáltak (24%), míg a 30 év alattiak között alulreprezentáltak (11%). Bár a különbség szignifikáns és nagyon markáns, a jelenségre nem találtunk egyéb magyarázatot, minthogy a romák körében gyakoribb, hogy a deviáns, bűnözői karrier vége az emberölés (azaz hosszabb kriminális előélettel rendelkeznek).

Megvizsgáltuk az elítéltek bekerülési időpontjában jellemző életkort, vagyis hogy az ítélet kiszabásakor hány évesek voltak. Ebből látható, hogy az emberellenes bűncselekményt elkövetők életkor szerint hogyan változtak az 1970-es évek legvégétől napjainkig. (2. sz. ábra)

Bekerülési életkor változása 1978 - 2008.

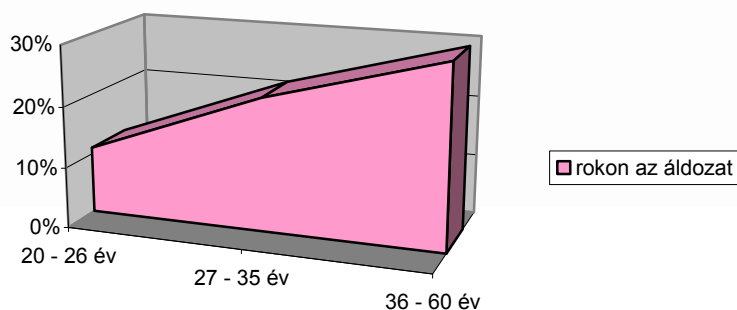
Érdekes életkori változás figyelhető meg, melynek háttérében összetett társadalmi folyamatok állnak. A vizsgált időszakot három időszávrá bontottam aszerint, hogy az elítéltek kb. azonos méretű csoportjait hasonlíthassam össze. Így az ábrán az 1978-1991-ig, az 1992-1999-ig és a 2000-2008-ig tartó időszakok közötti különbségeket láthatjuk. A rendszerváltás előtt és a '90-es évek legelejéig az akkor életellenes bűncselekményért elítéltek majdnem 40%-a 36 évesnél idősebb korú volt. A kilencvenes években ez az arány 20%-ra apadt, majd 2000-et követően 6,6%-ra csökkent a 36 év fölöttiek aránya az életfogytig tartó szabadságvesztés büntetésüket töltők körében. Ennek a meglehetősen és lineáris folyamatnak a másik oldala a fiatalabb korú elkövetők arányának rohamos gyarapodása. Míg a rendszerváltás előtt a 30 év alattiak az elítéltek 43%-át tették ki, a '90-es években 71%-ra nőtt az arányuk, majd 2000. után 74%-ra emelkedett. Azaz az ítélet meghozatalának időpontjában – s nyilván a bűncselekmény elkövetésének pillanatában is – az életellenes bűncselekményt elkövetők egyre nagyobb arányban fiatalok, harminc év alattiak. A változás a rendszerváltás idejére tehető. Itt számolnunk kell a halálbüntetés eltörlésével (1990.), amely valószínűleg a megfigyelhető tendenciát részben okozhatja. A halálra ítélték a '90-es évek előtt minden bizonnyal főként nyereségvágyból, aljas indokkal elkövetett emberölésért kapták ítéletüket, s ha ennek a motivációnak nézünk utána a vizsgált populáció körében, azt láthatjuk, hogy a 30 év alatti, fiatalabb fogvatartottak jóval nagyobb arányban követtek el ilyen és hasonló indokból emberölést. Valószínű tehát, hogy a jelen statisztikából jó pár 30 év alatti elítélt hiányzik, akik halálbüntetést kaptak. Ez a tény azonban ön-

magában kevés ahhoz, hogy meg tudjuk magyarázni a fiatalabbak térnyerését az életellenes bűncselekmények elkövetésében. Minden bizonnyal a határok megnyílása, a hirtelen értékvesztés, anómia, a megváltozott társadalmi-gazdasági körülmények – és így a bűnözés szerkezetének átalakulása – azok a makro-hatások, amelyek elsősorban említendők a magyarázó tényezők sorában.

A korosztály megváltozása önmagán túlmutató változásokra utal: a motiváció, a bűntény elkövetéséhez vezető tényezők, az indítékok megváltozását is jelenti. Az adatokat vizsgálva kiderül, hogy a fiatalabb korban elkövetett emberölés sokkal gyakrabban történik nyereségvágyból, mint az idősebb korban elkövetett hasonló bűncselekmények esetében, s jellemző az is, hogy az elkövető más, vagyon elleni bűncselekményekért is tölti ítéletét.

3. sz. ábra

A bekerülési életkor és az áldozat-elkövető közötti kapcsolat viszonya

A 26 éves kor alattiak mindössze 11%-a esetében mondhatjuk, hogy az áldozata rokon. Ez az arány a 27-35 éves korcsoportban 22%-ra nő, 36 éves kor fölöttiek esetében pedig 30%-ra. (3. sz. ábra) Vagyis minél fiatalabb az elítélt a bekerüléskor, annál valószínűbb, hogy nem rokon vagy családtag sérelmére követte el az életellenes bűncselekményt.

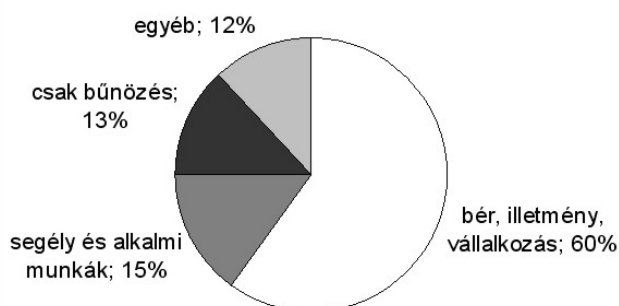
Hasonló tendencia rajzolódik ki akkor is, ha az áldozat és elkövető közötti rossz viszony arányát nézzük a korcsoportok között. Ennek magyarázata az életútban keresendő. Azok életpályáját, akik hozzátartozójukat, párjukat gyilkolták meg, alapvetően nem a jogellenes magatartás jellemzi, sokkal valószínűbb, hogy tettüket bódult állapotban követték el, illetve egy indulati elem (impulzus-kontroll zavar) játszott szerepet a bűncselekmény bekövetkeztében, amelynek semmi köze az előre megfontolt, vagy nyereségvágyból elkövetett emberölésekhez (amely a fiatalabb korban elkövetett emberölések esetében jóval gyakoribb). Ezek a családon belüli, vagy a rossz viszony miatti emberölési esetek jellemzően olyan mély elkeseredésből – és az elkeseredésig fajult helyzetekből – erednek, amelyek fiatalabbak esetében az életkoruknál és a családi állapotuknál fogva sem jellemzők.

2. Előélet

- Az elítélt bekerülés előtti jövedelemforrása
- Anyagi helyzete és annak megítélése
- Bekerülés előtti családi állapota és a kapott csomagok viszonya

4. sz. ábra

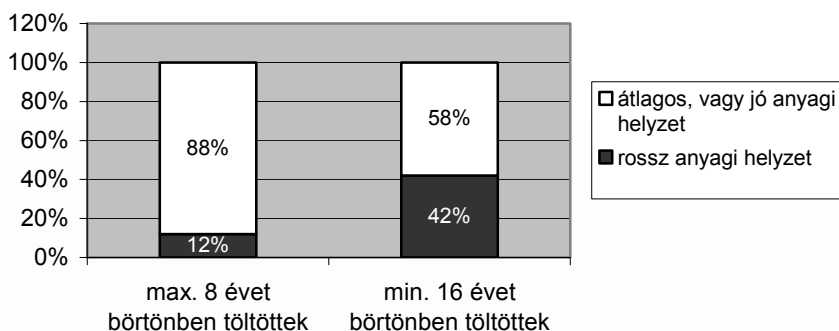
Bekerülése előtti fő jövedelemforrása

Az elítéltek saját bevallásuk szerint csaknem 60%-ának bekerülése előtt a fő jövedelemforrása bérből, illetményből származott, illetve vállalkozóként dolgoztak, kb. 15%-uk segélyekből és alkalmi munkákból élt, egynegyedük pedig –többek között– bevallottan a bűnözésből kereste a kenyerét. (4. sz. ábra) Összesében háromnegyed részük alapvetően nem bűnözésből, 13%-uk pedig jellemzően bűnözésből élt, azonban 60%-uk kapott ítéletet az emberölésen kívül más, vagyon elleni bűncselekményért is.

5. sz. ábra

A bekerülés előtti anyagi helyzet megítélésének változása a börtönévek alatt

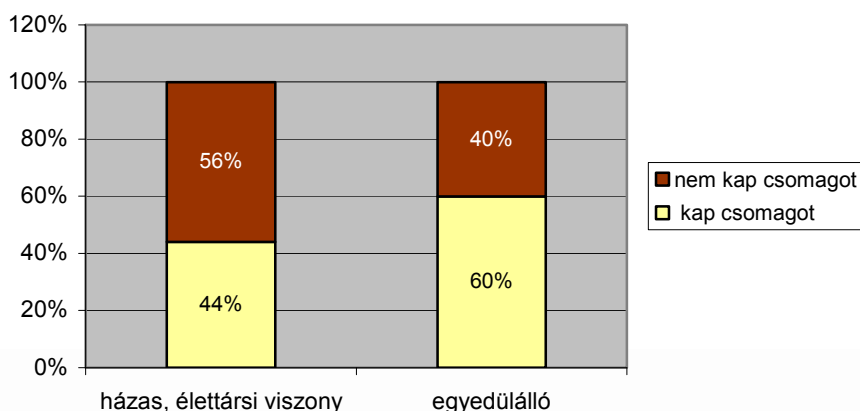
A megkérdezettek 15%-a ítélte meg saját bekerülése előtti anyagi helyzetét átlag alattinak, majdnem 40%-uk pedig átlag felettinek értékelte. Ha azt vizsgáljuk, hogy a bekerülés előtti anyagi helyzetét hogyan ítéli meg a fogvatartott, akkor azt láthatjuk, hogy a bent töltött évek hatására egyre többen ítélik rossznak saját anyagi helyzetüket, illetve egyre kevesebben tartják azt vissza tekintve jónak. Míg az első nyolc éven belül az elítéltek mindössze 12%-a vallotta rossznak a bekerülése előtti anyagi helyzetét, addig a jóval hosszabb ideje bent tartózkodók 42%-a vélekedett így. (5. sz. ábra)

Kérdés, hogy az elítéltek egyre jobb módon élnek, vagy inkább a megítélésük, a mentalitásuk megváltozásának az eredményét látjuk. A rendszerváltás előtti és utáni társadalmi helyzetet összehasonlítva valóban találhatunk olyan tényezőket, amelyek legalább részben igazolhatják az anyagi helyzet változását. A rendszerváltás előtt az emberölést elkövetők motivációja egyrészt gyakrabban volt konfliktusos, mint azt követően, másrészt a határok megnyílásával, a drog- és fegyverkereskedelem felélénkülésével, valamint a szervezett bűnözés felbukkanásával valóban elképzelhető, hogy a vizsgált populáció alapvető anyagi helyzete javult.

Szeszes italt rendszeresen kevesebb, mint egyharmaduk fogyasztott bevalótlan, amely arány valamivel magasabb, mint összességében a magyar lakosság körében.

6. sz. ábra

Az elítéltek bekerülés előtti családi állapota és a rendszeresen kapott csomagok kapcsolata

Érdekes, hogy azoknak az elítélteknek, akik bekerülésük előtt házasságban vagy élettársi viszonyban éltek, mindössze 44%-a kap rendszeresen csomagot; míg azoknak, akik egyedülállók voltak, 60%-a mondhatja el ugyanezt. (6. sz. ábra) Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy egyrészt az élettársi

kapcsolatok egy része minden bizonnyal esetleges és komolytalan, másrészt a párkapcsolatokra, ezek erejére és tartósságára jóval kevésbé lehet számítani, mint a származási családra, elsősorban pedig a szülők kitartó kapcsolattartására és támogatására.

3. Bűncselekmények

- *Elkövetett bűncselekmények és összefüggések*
- *Lehetséges megelőzés és az elkövetés okai – elítéltek gondolatai*
- *Bűnelkövetések csökkenéséhez vezető körülmények – elítéltek gondolatai*

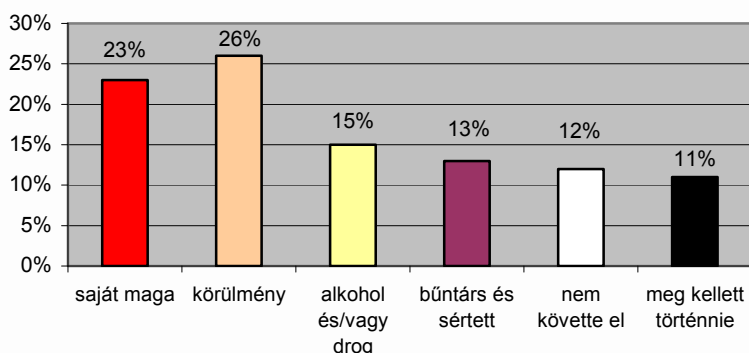
Az elítéltek elmondása szerint közel 40%-uk volt büntetve kizárólag emberölésért, s csaknem 60%-uk más vagyon és személy elleni bűncselekményért is büntetve volt, van: egyharmaduk lopásért is, egynegyedük rablásért is kapott ítéletet. Több mint egyharmaduk ült az emberölésen kívül egyéb erőszakos bűncselekményért is. Kb. egyharmaduk több ember ellen követett el gyilkosságot. A romák körében jóval gyakoribb, hogy az emberölésen kívül más bűncselekményekért is ítéletet kaptak (72%-uk), mint a nem romák esetében (58%-uk), s jellemzőbb az is, hogy az ítéletüket idősebb korukban kapják, mint a nem roma elítéltek. Vélhetően ezekben az esetekben a bűnözői karrier utolsó állomása az emberölés. Ezt a feltételezést alátámaszthatja az is, hogy a romák szignifikánsan nagyobb arányban követnek el ismeretlen személy ellen életellenes bűncselekményt, ami arra utal, hogy a motiváció valószínűleg nyeregségvágy volt.

Az elítéltek 60%-a a bűncselekményt megelőzően már ismerte a sértettet, 33%-ban a sértett ismerőse (munkatárs, szomszéd stb.) volt az elkövetőnek, az áldozatok 20%-a családtag, illetve élettárs volt, 7%-ban pedig barát.

A családtag vagy rokon sérelmére elkövetett emberölések mindössze 10%-át követték el roma származású elítéltek, míg azoknál a bűncselekményeknél, ahol az áldozat nem rokon volt, a roma származásúak aránya ennek majdnem duplája. Ez az eredmény arra utal, hogy a nem roma származásúak nagyobb arányban követnek el emberölést a családon belül. Ennek részben magyarázata lehet, hogy a nukleáris család, ahol apa, anya és gyermek él egy háztartásban, a magyar családokra jellemzőbb. Ha egy ilyen családban a családfő rátamad egy családtagjára, nincs potenciális visszatartó erő, ami megfékezhetné. Ellenben a roma családokra jellemző a nagycsalád, ahol több generáció is együtt él, többen vannak, s így a gyilkosság megelőzésére nagyobb az esély, hiszen az elkövető felett nagyobb a kontroll.

Ugyanakkor aránybeli eltérést tapasztalunk roma és nem roma származásúak között, ha aszerint vizsgáljuk az emberöléseket, hogy az áldozat és az elkövető között kifejezetten rossz viszony volt-e a gyilkosság bekövetkezése előtt. Az rajzolódik ki az adatok alapján, hogy a roma származású elkövetők a nem romáknál kisebb arányban ölték meg áldozatukat azért, mert korábban konfliktus állt fenn közöttük.

Hogyan lehetett volna megelőzni a bűncselekményt? Mi az oka annak, hogy megtörtént?

Abban a kérdésben, hogy vajon megelőzhető lett volna a bűncselekmény elkövetése, jellemzően a felelősség kérdése fogalmazódott meg. Vajon a körülményeket okolják-e az elkövetők, vagy elismerik saját felelősségüket?

Közel egynegyedük saját magát okolta azért, hogy megtörtént a bűncselekmény, saját gondolkodásmódjukat, viselkedésüket és életmódjukat említették, aminek köszönhető a bűntett. Az elítéltek több mint egynegyede valamilyen körülményt (pl. rossz családi háttér, rossz társaság stb.) említett, amely végérvényesen rossz útra terelte őt magát. A kábítószer- és alkoholproblémákat mint a bűnelkövetés okát az elkövetők kb. 15%-a említette, a bűntársat, illetve a sértettet csaknem ugyanennyien (13%-uk) jelölte meg mint felelőst.

A bűntett elkövetését nem ismerte el nagyjából szintén ugyanennyi elkövető, s ennél alig kevesebben állították (11%), hogy semmiképpen nem lehetett volna elkerülni a bűncselekmény bekövetkeztét. (7. sz. ábra)

Összességében azt mondhatjuk, hogy az elítéltek nagyobbik része inkább másra hárítja a felelősséget, amiért idáig jutott, minthogy magát tenné felelőssé.

4. Börtönben eltöltött évek

- Elhelyezés és tevékenységek
- Hitélet
- Elítélt – nevelő kapcsolata
- Záratárs megítélésekor fontosnak tartott szempontok

A mintában szereplő életfogytiglanosok egyharmada 15 évnél többet ült börtönben élete során, a megkérdezettek több mint egyharmada 6-10 éve ül folyamatosan. 35%-uknak több mint 20 éve van hátra ítélete szerint. Az életfogytiglan szabadságvesztésre ítélt kérdezettek kb. egyharmada egy- vagy kétszemélyes zárában van elhelyezve, 43,5%-uk viszont minimum 7 fős zárában lakik.

58%-uk dolgozott a lekérdezés idején, 57%-uk bentléte alatt vett már részt valamiféle képzésben vagy szakképzésben. A lekérdezéskor alig kevesebb, mint egynegyedük vett részt képzésben, s a továbbképzési lehetőségek száma messze elmarad az igényektől.

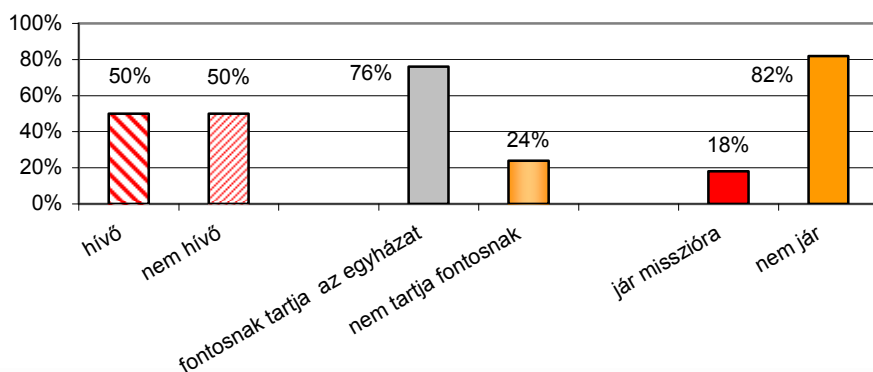
Nem meglepő, hogy csaknem kétharmaduknak volt valamilyen egészségügyi problémája fogvatartása ideje alatt, az egészségügyi problémák kb. 40%-a idővel súlyosbodott.

Majdnem egyötödük kísérelt meg legalább egyszer öngyilkosságot a fogvatartási ideje alatt, legnagyobb részét az ítéletük, illetve a kilátástalanság miatt. Több mint 40%-ban akasztással próbálkoztak, egyharmaduk falcolt¹, egyötödük pedig valamilyen gyógyszer-túladagolás módszerével próbálta megölni magát. Az öngyilkosság megkísérlése sokszor egészen apró – jellemzően a fegyőrrel, illetve a hatalommal bíró személlyel kapcsolatos – konfliktus miatt is megvalósulhat.

Az elítéltek több mint fele 4-es biztonsági csoportba van sorolva. Az elítéltek csaknem háromnegyede nem volt fenyítve az elmúlt évben, ugyanakkor több, mint háromnegyed részük részesült jutalomban ugyanezen időn belül. A teljes fogvatartotti körhöz képest az életfogytosok több dicséretet és kevesebb elmarasztalást kapnak, vagyis a rendszernek kevésbé problémás csoportját alkotják.

8. sz. ábra

Hitélet a börtönben

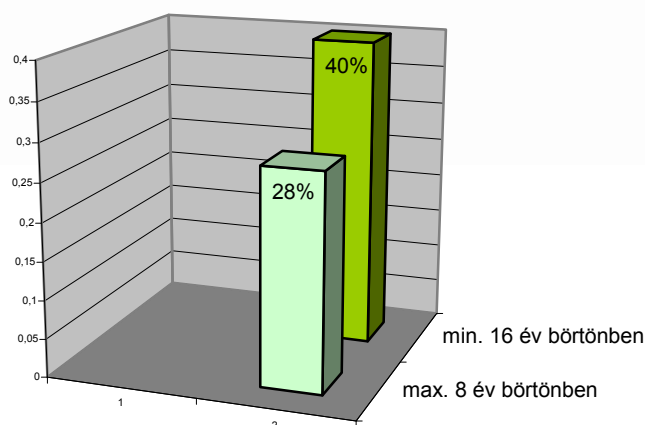
¹ Ereit vagy valamely testrészét éles eszközzel felvágja (börtönszleng). Az öngyilkossági kísérlet célja gyakran csak az, hogy elkövetője kórházba kerüljön, de közben ügyel rá, hogy ne-hogy halálos sérülést okozzon magának.

A megkérdezettek fele hívő embernek vallja magát, s közel háromnegyedük valamennyire fontosnak tartja az egyházak jelenlétét a börtönben, de misszióra kevesebb, mint egynegyedük jár. (8. sz. ábra) Többen tartják tehát fontosnak a hitet erősítő egyházak, szervezetek jelenlétét, mint ahányan aktívan igénybe veszik az efféle szolgáltatást. Ez azt jelenti, hogy még a nem hívő fogvatartottak is érzékelik a vallásosság, a hitélet pozitív hatását.

Kb. egyharmaduk válaszolta, hogy fordulna a büntetés-végrehajtáshoz, ha valamilyen problémája volna, több mint egyharmaduk viszont mindenképpen elutasította a segítségkérés lehetőségét is, vagy a zsványbecsület miatt, vagy azért, mert nem bízik a segítségben. A magukat labilisnak mondó fogvatartottak valamivel nagyobb arányban bíznak abban, hogy a felügyeletre számíthatnak, ha valami problémájuk akad, mint azok, akik kiegyensúlyozottnak mondják magukat.

9. sz. ábra

Az elítéltnak a nevelővel való kapcsolata rossz

A vizsgálat szerint az elítéltek nevelővel való kapcsolata az évek, évtizedek múlásával romlik. Míg a tíz évnél rövidebb időt börtönben töltött elítéltek 28%-a vélekedett úgy, hogy inkább rossz a kapcsolata a nevelőjével, mint jó, addig a másfél évtizednél is több időt börtönben töltött elítéltek csaknem 40%-a mondta ugyanezt. (9. sz. ábra) A nevelőben tehát az évek alatt nagyrészt csatlódnak az elítéltek, csökken az abbéli hitük, hogy a nevelők segíteni tudnak ügyeik intézésében. Mindebben nagy valószínűséggel a fogvatartottak növekvő frusztrációja is szerepet játszik.

Az életfogytiglan szabadságvesztés büntetésre ítélték 42%-a úgy látja, hogy fogvatartott társaik nem tesznek különbséget ítéletük hossza miatt, 10%-uk vélekedik úgy, hogy fölnéznek rájuk emiatt, 10% pedig úgy, hogy lenézik őket. Akik úgy érzik, fölnéznek rájuk, azok büszkék arra, hogy ők ezt a börtönbüntetést

– amit egy kiképzésnek igyekeznek felfogni – kibírják, hogy képesek azt végigcsinálni. Azoknak, akik így látják, minden bizonnyal könnyebb elviselniük börtönbeli életet, mint társaiknak. Akik úgy gondolják, hogy lenézik őket, azok a bűncselekményük súlyosságát és az elrontott életükre való rámutatást érzékelik, vagyis jelenlegi sorsukkal alig képesek megbékülni. Számukra jóval elviselhetlenebb ez a közeg.

A zárkatárs megválasztásakor a következő fontos szempontok merültek fel:

- az elítéltek alig kevesebb mint háromnegyede szerint az, hogy ne legyen agresszív;
- 70%-uk szerint az, hogy legyen humora a leendő zárkatársnak;
- majdnem kétharmaduk szerint fontos a felügyelettel levő jó viszony;
- több mint egyharmaduk (36%-uk) szerint fontos, hogy mi a bűncselekménye az illetőnek;
- az életkor az elítéltek több mint egynegyed része szerint fontos szempont;
- mindössze egyötöd részük szerint számít, hogy milyen kinti kapcsolatai vannak a zárkatársnak;
- szintén egyötöd részük tartja fontosnak a zárkatárs származását.

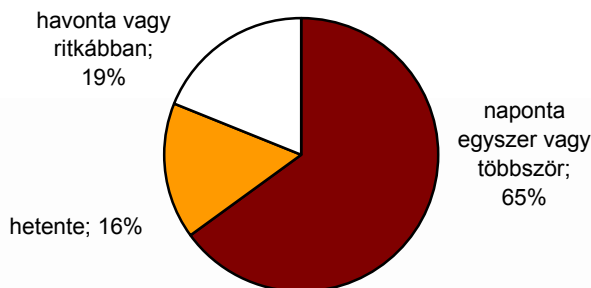
5. Kapcsolattartás

- *A kinti élet felidézésének gyakorisága*
- *A kapcsolattartás gyakorisága és intenzitása*
- *A csomagok küldésének és a látogatásnak a változása*

A börtönélethez való alkalmazkodás egyik mutatója lehet, hogy mennyit gondol a bekerülés előtti életére az elítélt. Ha sokat jár az eszében a korábbi élete, minden bizonnyal nehezebben viseli a benti lét megpróbáltatásait, nagyobb a kontraszt (relatív depriváció), több az átélt frusztráció.

10. sz. ábra

Mennyit gondol a bekerülés előtti életére?

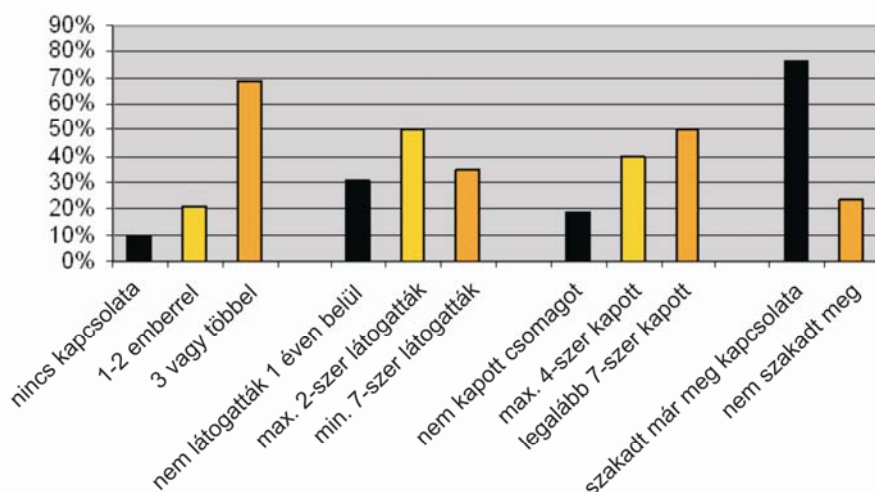
A megkérdezett elítélteknek jóval több mint fele vallotta, hogy naponta gondol a bekerülése előtti életére, s kevesebb, mint egyötödük mondta, hogy havonta maximum egyszer, vagy egyáltalán nem gondol a kinti életére. (10. sz. ábra)

Míg az első nyolc évüket börtönben töltő elítéltek 13%-a állította, hogy alig, vagy egyáltalán nem gondol a kinti életére, addig az évtizedeket bent töltöttek egyharmada mondta ugyanezt.

Érdekes, hogy azok az elítéltek, akik a családjukkal való kapcsolatukat rossznak, problémásnak ítélték, többet gondolnak a kinti életre, mint azok, akik azt mondták, hogy kifejezetten jó kapcsolatban voltak bekerülésüket megelőzően a közeli hozzátartozóikkal. Ennek az a lehetséges magyarázata, hogy a konfliktusos viszony, a megoldatlan problémák és nehézségek jobban és hosszabb távon foglalkoztatják az embereket, nehezebben tudnak megszabadulni az újra és újra előtörő gondolataiktól, mint egy konfliktusok nélküli, rendezett családi kapcsolat esetén.

11. sz. ábra

Kapcsolattartás

Az életfogytos elítéltek csaknem 10%-a nem tart semmilyen kapcsolatot a külvilággal, több mint egyötödük csak 1 vagy 2 emberrel ápolja a kapcsolatot, 60%-uk 3, vagy annál több emberrel élő kontaktusban van. Ezeknek a kapcsolatoknak azonban egy jó része képletes: két elküldött képeslapot takar évente, mégis sokat jelenthetnek az elítélteknek. Közel egyharmaduk az elmúlt egy évben egyetlen látogatót sem fogadott, és a fogvatartottak felét egyszer vagy kétszer látogatták meg egy éven belül. Az elítéltek egyharmadát látogatták meg egy éven belül legalább 7 alkalommal. Közel egyharmaduk nem beszélt senki-

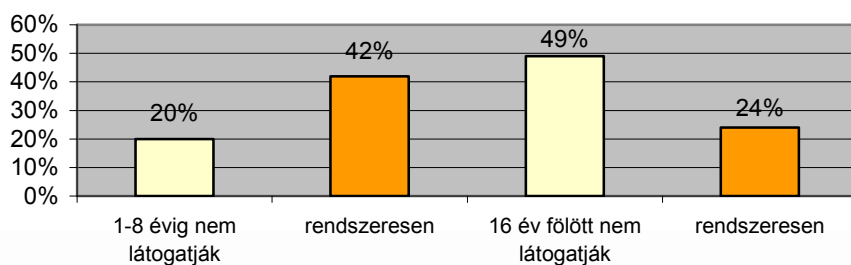
vel telefonon az elmúlt egy hónapban. Ehhez hozzátartozik, hogy a telefon nem az a kommunikációs eszköz, amely megfelelő volna a rendszeres kapcsolattartásra egy minimum 15 évet börtönben töltő ember és a kinti kapcsolatai számára. A telefonbeszélgetések ellen szól az is, hogy megdöbbentően költséges, rendkívül magas percdíjakkal jár.

Az elítéltek háromnegyed részének volt olyan kapcsolata, ami megszakadt. (11. sz. ábra) Jellemző, hogy az elszakadás oka a barátok, ismerősök és a távolabbi rokonok esetében a távolság és az idő múlása, amelyek hatására lemorzsolódnak az emberek, hiszen közülük sokakban felmerül: nincs értelme az ilyen szűk keretek között tartható kapcsolatnak. A kapcsolat a közvetlen családtagokkal viszont nem a távolság és eltelt idő hatására szakad meg, hanem veszekedésnek, összeveszésnek, válásnak köszönhetően, illetve haláleset következtében. A kapcsolatok megszakadásának okait vizsgálva azt látjuk, hogy jellegzetesen elkülönültek a tényleges életfogytiglan szabadságvesztésre ítélték, aki esetében a kapcsolatok a közvetlen családtagokkal is a vélelmezett értelmetlenség, hiábavalóság miatt szakadtak meg. Érdekes, hogy a nők esetében egy esetben sem szakadt meg kapcsolat a közeli családtagokkal, bár igaz, hogy az alacsony esetszám miatt messzemenő következtetéseket ebből nem vonhatunk le. Mindenesetre úgy tűnik, hogy a fogvatartott nők családtagjaikkal való kapcsolata szorosabb, mint a férfiaké.

Az érzelmileg labilis elítéltek körében gyakoribb, hogy nincs, vagy szinte nincs kapcsolattartásuk, mint azok körében, akik kiegyensúlyozottnak mondják magukat.

12. sz. ábra

A látogatások számának alakulása a börtönben töltött évek alatt

A rendszeres látogatások száma is folyamatosan apad az évek alatt, a látogatások teljes elmaradása pedig egyre nő az évek múlásával. Az első nyolc év alatt az elítéltek ötödét nem látogatják szinte egyáltalán, egy-két évtized után azonban a nem-látogatott fogvatartottak aránya csaknem 50%-ra nő, a rendszeres látogatások aránya pedig 42%-ról 24%-ra csökken. (12. sz. ábra)

A barátok elmaradnak, a párkapcsolatok megszakadnak, a szülők megöregszenek, és nem vállalják az utazást. Azokban az esetekben, ha az elítéltnak gyereke van és különös módon sikerült fenntartania egy jó kapcsolatot vele, akkor a legvalószínűbb, hogy hosszú évtizedek múlva is meg fogják látogatni. Ezzel párhuzamosan a bent töltött évek alatt egyre kevesebbet gondolnak az elítéltek a kinti életükre.

6. Mentalitás

- *Kielégítetlen szükségletek hiányának mértéke*
- *Énkép és szociabilitás változása a börtönévek alatt*
- *A mentálhigiénés állapot alakulása*
- *Énkép a bűncselekmény vonatkozásában*
- *Felelősség és hibáztatás*
- *Az elítéltek által vallott értékek és moralitás*

A börtön egy olyan zárt szocializációs közeg, amelyben a fogvatartottak a munkájukat végzik, alszanak, és a szabadidejüket töltik ugyanazon autoritás alatt, ugyanazon formális szabályok szerint, s a totális struktúra sajátos szocializációs hatást gyakorol rájuk. A fogvatartottak a bent töltött idő alatt egy tanulási folyamaton mennek keresztül, többé-kevésbé adaptálódnak a rendszerhez. A börtön intézményében a bentlakók meg vannak fosztva bizonyos értékektől, tevékenységektől. Sykes² öt különösen fontos deprivációt írt le, amelyek a börtönben jelentkeznek: a szabadságtól, az önállóságtól, a biztonságtól, a kényelemtől és a szexuális élet megélésétől való megfosztottságot. A deprivációk a fizikai nehézségeken kívül negatívan hatnak a fogvatartott önértékelésére, énképére. Ezeknek az értékeknek, szükségleteknek a hiánya nem azonos mértékben jelentkezik az elítéltek körében. Jelen kutatásban a következő eredményre jutottunk:

A szabadság hiányzik a legjobban: az elítéltek négyötödének, hiszen ez nem interpretáció kérdése, a szabadság jogától meg van fosztva minden bentlakó, így az nem utal gyengeségre, sem nem szégyenletes, ha valaki beismeri azt, hogy hiányzik neki a szabad élet.

Az önállóság a leggyakrabban a 2. vagy 3. helyen szerepel a fontossági sorrendben, az elítéltek háromnegyedének megítélése szerint. Hogy mit tesznek, és amit tesznek, mikor teszik meg, valamivel ugyan szubjektívebb kérdés, tágabbban értelmezhetők a határai, mint a szabadságnak, de a börtön szabályok adottak, s azok betartása szükséges, így az önállóság hiánya is elfogadható, beismerhető az elítéltek számára.

² Sykes, G.: *Society of Captives. A Study of a Maximum Security Prison*. Princeton University Press, 1958.

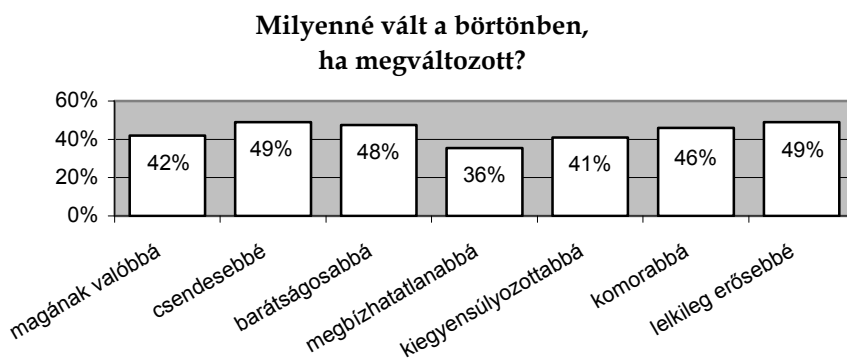
A 4. vagy 5. helyen szerepel a kényelem az elítéltek csaknem négyötöde szerint, vagyis a sorban nem foglal el előkelő helyet. A börtönbeli közvélekedés szerint ugyanis az ember megteremtheti magának a kényelmet, na persze csak akkor, ha elég rátermett és belevaló. A kényelem nagyfokú hiányának beismerése tehát csak az önkép csorbításával vallható be.

A szexuális élet az elítéltek harmada szerint nagyon fontos, harmada szerint alig-alig. A biztonság és a szexuális élet hiányának észlelése nagyon változó, szabályosan oszlik el, a második és az 5. hely között, nincs egységes megítélés. Az első helyen viszont jellemzően egyik sem szerepel. A biztonság kérdésében részben interpretációs egyenlenséget feltételezhetünk: eltérő a megítélése annak, hogy mit jelent a biztonság, illetve mit jelent az elítéltre nézve, ha azt mondja magáról, nincs biztonságban. A szexuális élet hiányának mértékében való eléréseket, a válaszok egyenlenségét valószínűleg szintén magában a fogalomértelmezés különbségében kell keresnünk. Az elítéltek körében mást jelent a szexuális élet, illetve annak hiánya, mint amit feltételezünk.

Megvizsgáltuk azt is, hogyan alakul a börtönben eltöltött évek arányában a megvont szükségletek hiányának mértéke.

A büntetés-végrehajtás zárt intézeteiben eltöltött évek alatt a fogvatartott egyén társas szokásai és személyisége is átalakul az önrendelkezési jogok megvonásával, illetve a börtönkörnyezet és a társas közeg hatására. Arra kerestük a választ, vajon a prizonizációval milyen viselkedési szokások, és hogyan alakulnak át.

13. sz. ábra

A börtönben eltöltött évek alatt a megkérdezettek nagy része (42%-a) magának valóbb, befelé fordulóbb, kevésbé társasági lett. Kiábrándultak az emberi kapcsolatokból, a bizalom megrendült másokban. A válaszadók csaknem fele csendesebbé, visszafogottabbá, 46%-uk komorabbá vált, nyilván a lelki és testi sérelmekre válaszul. Majdnem ugyanennyien váltak – szintén saját megítélésük szerint – barátságosabbá a bent töltött évek alatt. Ennek oka vélhetően az együttműködési hajlandóság kényszerű fejlődése, amely egyrészt az összefüggéskapcsolatos, másrészt a fogvatartotti szerepből fakad.

A megbízhatóság kérdése kapcsán megoszlottak a vélemények, az elítéltek valamivel több mint harmada vélekedett úgy, hogy megbízhatatlanabbá vált, de több, mint egynegyedük gondolta úgy, hogy megbízhatóbb lett. Nagyobb részük (40%-uk) kiegyensúlyozottabbá vált, s kisebb részük (kevesebb mint egyharmaduk) labilisabbá. Ezzel párhuzamosan csaknem felük úgy gondolta, lelkileg megerősödött, míg egyharmaduk azt vallotta, lelkileg gyengébbé vált. (13. sz. ábra) Azonban mielőtt messzemenő következtetéseket vonnánk le a börtön jótékony hatásairól, gondoljunk arra, hogy egy olyan erő kultusz a börtönhierarchia alapja, amelynek élesen ellentmond a fogvatartott olyan kijelentése önmagáról, amely arról árulkodik, hogy gyenge, vagy könnyen megsérthető volna.

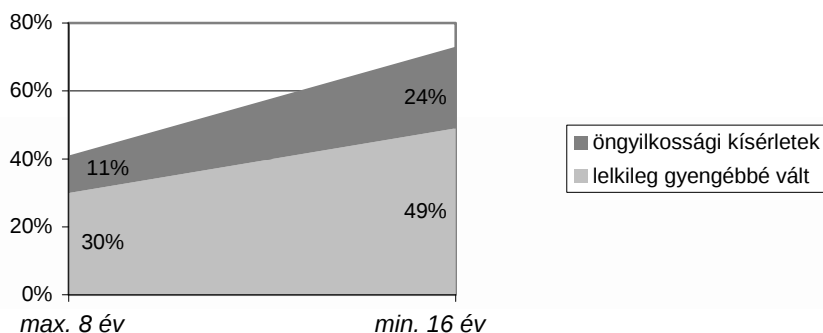
Ezek után nagyon érdekes megnézni azt, hogyan változik, alakul az önkép és a viselkedésről való gondolkodás a börtönben töltött hosszú évek hatására.

A fogvatartottak tehát – elmondásuk szerint – a labilitás-kiegyensúlyozottság dimenzióban inkább kiegyensúlyozottabbá válnak. Vajon mi annak az oka, hogy amíg a másfél évtizednél kevesebb időt börtönben töltöttek alig több mint fele vélekedik úgy, hogy kiegyensúlyozottabbá vált, s a fennmaradók labilisabbá váltak saját elmondásuk szerint, addig az évtizedeket börtönben eltöltött elítéltek 65%-a vált kiegyensúlyozottabbá. A magyarázat nem más, minthogy a kiegyensúlyozottság sokkal inkább valamiféle megfáradt beletörődést takar, apátiát és rezignáltságot, semmint harmóniát és nyugalmat. Az emberek a börtönkörülmények között elmagányosodnak, magukba zárkóznak, a külvilág felé az elvárásaik egyre apadnak, s mindennek következtében megtörten és kiábrándultan egyfajta tompaságba, közönybe zuhannak.

A fogvatartottak mentálhigiénés állapota a körülmények hatására folyamatosan romlik. Kiábrándultságuk, reményvesztettségük vagy elkeseredésük az évtizedek folyamán egyre inkább előtérbe kerül.

14. sz. ábra

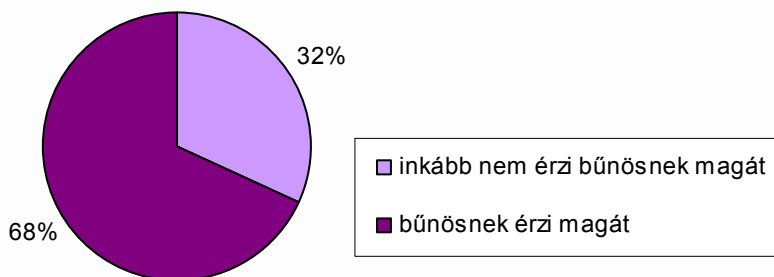
A mentálhigiénés állapot változása a börtönben eltöltött évek függvényében

Megerősítik mindezt azok a válaszok, amelyeket az elítéltek arra a kérdésre adtak, hogy börtönéveik alatt lelkileg megerősödtek-e, avagy legyengültek. A 10 évnél kevesebb időt börtönben töltött elítéltek 30%-a mondta, hogy meggyengült lelkileg, míg a másfél vagy több évtizede ült emberek majdnem fele ismerte be, hogy lelkileg meggyengült. (14. sz. ábra) Ha a bevallott öngyilkossági kísérletek alakulását nézzük a börtönben eltöltött évek függvényében, azt láthatjuk, hogy folyamatosan nő az öngyilkosságot megkísérlők aránya. Míg az első 8 évben az elítéltek alig több mint tizede kísérelt meg bevallottan öngyilkosságot elkövetni, addig a több évtizedet ült elítéltek csaknem negyedéről mondható el ugyanez. Az öngyilkosság elkövetésének valószínűsége összefügg a kapcsolattartással, illetve a rendszeres látogatásokkal. Azoknak, akik nem kíséreltek meg öngyilkosságot, csaknem a 40%-át, azoknak viszont, akik megkísérelték már, mindössze a negyedet látogatják rendszeresen. Jellemző tehát, hogy kevésbé rendszeresen látogatják azokat, akik öngyilkosságot kíséreltek meg.

Az életellenes bűncselekményt elkövetők körében azt feltételezhetnénk, hogy az elkövetők bűnössége önmaguk számára is megkérdőjelezhetetlen, azonban az önmagukat inkább ártatlannak vélők aránya ehhez képest igen magas. A fegyintézetbe kerülve olyan elítélttársakkal találkoznak, akik bűncselekménye és a kirótt büntetés mértéke összevethető az övékkel. Egy-más tettét és a kiszabott büntetést mérlegelve azonban sok aránytalansággal találkoznak, s az egymás közt folytatott interakciók során egyre inkább megbizonyosodnak arról, hogy ők túlságosan súlyos ítéletet kaptak, amit nem érdemelnek meg. A gondolati lánc vége önnönmaguk felmentése, hiszen bűnhődésükhöz képest maga a cselekmény – szerintük – nem is olyan súlyos. Hozzá kell tenni, hogy az életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték általában nem gondolják azt, hogy az emberölés megbocsátható bűn, sőt. Azonban az egyedi esetekben, a saját történetben mindig vannak felmentő tényezők és enyhítő körülmények. Saját bűnösségük el nem ismerése mögött gyakran csak annyi a kognitív tartalom, hogy a kapott büntetést olyan mértékben sérelmezik, hogy ezért nem vallják magukat bűnösnek. Az ítéletük pillanatától áldozatokká válnak, annak érzik magukat, s a börtönben töltött évek alatt ez az áldozati szerep erősödik fel az igazságszolgáltatással szemben.

Bűnösnek érzi-e magát?

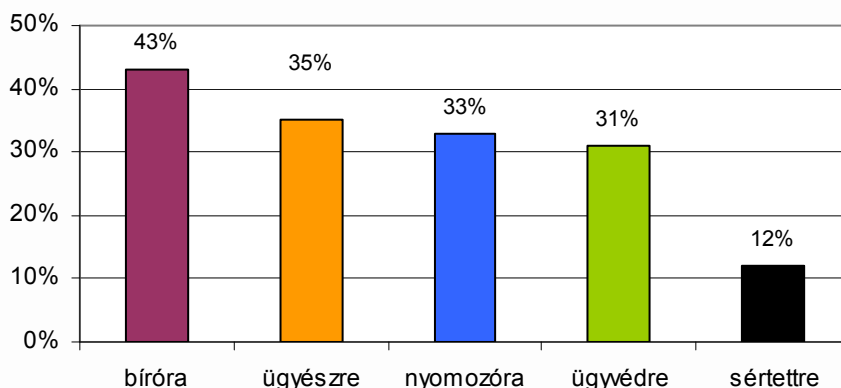

Az életfogytiglanos elítéltek egyharmad része egyáltalán nem érzi magát bűnösnek, több mint kétharmad részük viszont inkább, vagy teljes mértékben bűnösnek érzi magát. (15. sz. ábra) Az, hogy hibáztatnak-e más a bűncselekmény bekövetkeztéért, abban teljesen megoszlanak az álláspontok: az elkövetők fele gondolja úgy, hogy csak ő a felelős, másik fele viszont hibáztat más is a bűncselekmény megtörténtéért³.

Ennek oka egyrészt a bizonyítási eljárás, ahol érvek és ellenérvek kerülnek elő az elkövető mellett és ellen, s ahol mindig vannak bizonyos kérdéses, vitás pontok. A dolgok interpretálásának jelentősége itt nagyon megnő, s ezt a megközelítést sok esetben az elkövetők magukévá teszik.

Az elítéltek éppen ezért is nagyon nagy arányban neheztelnek az igazságszolgáltatás szereplőire. Az elítélt mit gondol arról, vajon önmagán kívül kinek köszönheti azt, hogy börtönbe került? Meglátásuk szerint elsősorban a döntéshozó a hibás: a bíró, hiszen helytelen, felszínes, felületes döntést hozott, nem mérlegelte kellőképpen a körülményeket stb. Másodsorban az ügyész az, aki kifejezetten rosszindulatú és önkényes. A nyomozó nem végzi jól a munkáját, az ügyvéd nem tesz semmit a védelem érdekében, csak anyagi haszonra kíván szert tenni.

³ Egy tényleges életfogytos férfi válasza: „ Mit nevezünk bűnnek? Ezt a kérdést önmagamnak számtalanszor felteszem. Ami nekem bűn, az másnak nem biztos, hogy az. A bűn-fogalmat nagyon igazságtalan kategóriának tartom, sok ember takarózhat vele. Bibliai értelemben bűnös vagyok. De azt a tettet bárki bármikor megtette volna a helyemben. Aki még nem ölt embert, ahhoz képest bűnös vagyok. De ez nem bűncselekmény volt, hanem tragédia.”

Kire neheztel, amiért börtönbe került?

Azért, mert börtönbe került, a megkérdezettek 43%-a a bírót okolja, több mint egyharmaduk az ügyészt, egyharmaduk a nyomozót, valamivel kevesebb mint harmaduk az ügyvédjét, és 12%-uk valamilyen mértékben hibáztatja a sértettet. (16. sz. ábra) Akik beismerik, hogy bekerülésük előtt alkoholproblémáik voltak, azok között nagyobb az aránya azoknak, akik bűnösnek érzik magukat, mint azok, akik nem fogyasztottak túlzott mennyiségű alkoholt saját megítélésük szerint.

A börtönévek alatt egyre inkább érzik úgy a fogvatartottak, hogy bűnösök, bár a változás viszonylag csekély, és még az évtizedeket börtönben töltött elítélteknek is kevesebb, mint a háromnegyede ismeri el teljes mértékben bűnösségét.

A legtöbben nem magukat okolják elsősorban azért, hogy így alakult az életük. Jellemzően úgy gondolják, sok más tényező, körülmény, személy vonható felelősségre azért, amiért így alakult a sorsuk.

A hosszú évek alatt jelentősen változik, hogy mennyire okolja magát az ember azért, amiért így alakult az élete. Az egy évtizednél kevesebbet ülők 83%-a gondolja úgy, hogy alapvetően mások tehetnek arról, hogy így alakult a sorsuk, addig azoknak, akik hosszabb időt börtönben töltöttek, csak kb. 70%-a vélekedik hasonlóan.

Ahhoz, hogy az ember a túléléshez erőt merítsen, mindenképpen szüksége van olyan értékre, amiben hisz, valami, amiért érdemes élni, valami, ami reményt ad. A kérdőívben 3 kérdés irányult arra, hogy megtudjuk, mi az, amiben hisznek, amit remélnek az elítéltek:

Legnagyobb részük szerint a legfőbb érték (1.) az életben a család és a szeretet, ezért érdemes élni. A válaszok nyomán is egyértelműen megállapítható, hogy a család, a szeretet és az emberi kapcsolatok hiánya az egyik legerősebb büntető eleme a fegyházaknak. Azonban a boldogságukhoz (2.) leginkább a szabadságra van szükségük, csak jóval kevésbé a családra. Ahhoz pedig, hogy elégedettek (3.) legyenek, leginkább a szabadulásuk körül kellene rendezni a dolgokat, illetve a börtönön belül.

Az, hogy egy személy életellenes bűncselekményt követett el, természetesen nem jelenti azt, hogy nincsen valamiféle morális gát és erkölcsi szabály, amelyet követni szándékozik, és elismer. Arra a kérdésre, hogy mi az, amit soha semmilyen körülmények között nem tennének meg, legnagyobb részben azt a cselekményt említették paradox módon, amelyet már elkövettek. Az emberölés egyes típusai különösen hangsúlyosak voltak. Ezek azok a bűncselekmények, amelyek miatt egymást is elítélik, és keményen büntetik.

A legjellemzőbben elítélt tett a gyermekkorú ellen elkövetett erőszak, de ilyen a nők és az idősek ellen elkövetett erőszak is. A borzalmas tetteket említve a válaszadók a környezetükben időnként előforduló eseteket említették, amelyekhez képest saját tettük szinte bagatellnek számít. A válasz tehát leginkább arra utal, hogy a környezetükben melyek a legsúlyosabbnak számító bűncselekmények. Így elválik egymástól az életfogytos és a tényleges életfogytos közeg. A tényleges életfogytig elítélt fogvatartottak említették az emberkínzást, mint olyan cselekményt, amelyet soha nem követnének el, s az ő körükben vannak olyan elítéltek, akik nagyon durván kínozták áldozataikat. Ez csak erre a körre jellemző. Érdekes viszont a kérdés vonatkozásában, hogy mennyire elválik a börtönbeli és a kívül elkövetett bűncselekmény megítélése. Az ugyanis, hogy az életfogytiglanra ítélték között volna emberkínzásért elítélt fogvatartott, nem jellemző. Az viszont annál inkább jelen van, ahogyan egymást folyamatosan sanyargatják, kínozzák. Mégis, valami miatt ez nem sorolandó megítélésük szerint az emberkínzáshoz. Egészen mást jelent számukra, valószínűleg pusztán azért, mert hogy valami mennyire számít szörnyű tettnek, azt legnagyobb mértékben az áldozat ártatlansága befolyásolja. Ha az áldozat valamennyire is hibáztatható, akkor a megkínzása nem értékelődik elborzasztónak.

Az elítéltek legjellemzőbb válaszaiból tehát az derül ki, hogy csaknem felük soha nem lenne képes embert ölni, s kb. egynegyed részük említi kifejezetten, hogy gyermekek, illetve nők sérelmére nem követne el soha semmiféle erőszakos bűntettet. 10%-uk nyilatkozta, hogy nem lennének képesek egyáltalán semmilyen bűncselekményt elkövetni többet. Mindössze 2%-uk mondja azt, hogy nincs olyan szörnyű tett, amelyet ne lennének képesek megtenni.

A kérdőív kérdéseinek egy része a büntetésekre irányult, illetve arra, egyetértenek-e azzal, hogy szükséges a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés büntetése. A válaszadáskor jellemző, hogy az adott elítélt a többi fogvatartottól, elkövetőtől és a nekik kiszabandó büntetésről beszél, de önmagát kívül helyezi ezen a körön.

Az elítéltek egyötöde gondolja, hogy szükség van a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésre. Nagyrészüket azzal magyarázza ezt, hogy igenis vannak olyanok, akiket a társadalomból ki kell rekeszteni. A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés büntetésüket töltők között is hasonló arányban fogalmazódott meg ez az álláspont, viszont a nők egyike sem gondolja ezt⁴.

Összegzés

Az életellenes bűncselekményt elkövetők kisebb része a tipikusan bűnözői karriert befutott elítéltek köréből való, jó részük az emberölést megelőzően nem követett el bűncselekményt, s nem deviáns pályafutás áll mögötte.

Az ítélet meghozatalának időpontjában – s nyilván a bűncselekmény elkövetésének pillanatában szintén – az életellenes bűncselekményt elkövetők egyre nagyobb arányban fiatalok, harminc év alattiak. A fiatalabb korban elkövetett emberölés sokkal gyakrabban történik nyereségvágyból, s jellemző az is, hogy az elkövető más, vagyon elleni bűncselekményekért is tölti ítéletét.

Egyértelműen megcáfолható az a feltételezés, miszerint a roma származásúak impulzivitása, érzelmi alulkontrolláltsága miatt elkövetett emberölések gyakoribbak volnának, mint a magyarok körében hasonló okból elkövetettek.

A hosszú ítéletesek esetében leginkább a szülő a biztos pont, akire évtizedeken keresztül számíthat az elítélt. Először a távolabbi rokonok és barátok, majd a testvérek, a házas- vagy élettárs az, akivel megszakad a kapcsolat az évek során.

A fogvatartottak mentálhigiénés állapota a körülmények hatására folyamatosan romlik. Kiábrándultságuk, reményvesztettségük vagy elkeseredésük az évtizedek folyamán egyre inkább előtérbe kerül.

Az elítéltek egyharmad része inkább nem gondolja magát bűnösnek. Saját bűnösségük el nem ismerése mögött gyakran csak annyi a kognitív tartalom, hogy a kapott büntetést olyan mértékben sérelmezik, hogy ezért nem vallják magukat bűnösnek. Az ítéletük pillanatától áldozatokká válnak, annak érzik magukat, s a börtönben töltött évek alatt ez az áldozati szerep erősödik fel az igazságszolgáltatással szemben.

⁴ Egy tényleges életfogytos férfi válasza: „Ha valaki 20 év alatt nem tanulja meg, hogy soha többé, akkor TÉSZ. A halálbüntetés nem büntetés. Sokkal egyszerűbb lenne. Ez itt örült harc megbirkózni minden nap azzal, hogy itt van az ember, örök probléma. Családjának, magának, mindenkinek.”

Más: „Az embert minden reménytől megfosztják. Megalázó.”

Más: „Kijelöltek a számomra egy utat, de nincs cél. Megyek, de hová? Ezzel az ítélettel nem tudok mit kezdeni. Senki sem. Humánusabb lenne a halálbüntetés. Itt megöregszünk, majd meghalunk.”

Más: „Értelmetlen, hogy az embert az élete végéig az államnak kell eltartania. Jobban ki kellett volna vizsgálni az ügyeket, és utána 15-20 évet adni. És a vége előtt megvizsgálni az embert, bolond lett-e. Olyan ítéletet kellene adni, amit az ember le tud ülni. És foglalkoztatni kellene őket meg tanítani, hogy fejlődjenek.”

A korábbi hazai és külföldi – a hosszú időtartamú szabadságvesztésre ítélteteket vizsgáló – kutatási eredményekkel összehasonlítva az alábbi eredmények egyeznek meg:

Az elítéltek az évek folyamán introvertáltabbakká, bizalmatlanabbakká válnak. Az önértékelésük alacsonyabbá vált. A szociális aktivitásuk csökken, s egyre inkább jellemző az, hogy mindennapi tevékenységeiket rutinszerűen végzik. Külső kapcsolataik folyamatosan szegényednek el, és szűnnek meg, s ez okozza a legnagyobb nehézséget és a legtöbb kint számukra. Pozitív hatása a hosszú börtönöknek, hogy a viselkedés kontrollja nő, s ez hozzájárul az elítéltek alkalmazkodásához, visszaszorulnak az impulzív, meggondolatlan és agresszív tettek körükben.